

Форма зміни або розірвання договору як елементи охорони цивільних та трудових прав

С. Я. Вавженчук,
кандидат юридичних наук,
адвокат, доцент кафедри
цивільного та трудового
права юридичного
факультету Київського
національного економічного
університету імені Вадима
Гетьмана

Незважаючи на те, що теоретико-правова проблематика зміни та розірвання договору посідає одне з чільних місць в цивільному, трудовому та господарському праві, деякі теоретичні та практичні аспекти залишаються недостатньо дослідженими.

Поглиблений аналіз проблематики правових наслідків та форми зміни або розірвання договору дасть можливість покращити праворозуміння складних договірних моделей, забезпечити захист та охорону не тільки цивільних, а й конституційних трудових прав людини й громадянина, значно підвищити ефективність цивільного обороту в суспільстві.

Окремі думки щодо розкриття проблематики зміни та розірвання договору висловлювали М. І. Брагінський [1, 417-477], О. В. Дзера [2, 271-291], О. С. Іоффе [3, 227-228], В. В. Луць [4, 86-94], Р. А. Майданік [5, 329-333], І. В. Лагутіна [6], В. Темченко [7, 58-65] та інші науковці.

Метою нашої статті є дослідження правової природи наслідків та форми зміни або розірвання договору як елементів захисту і охорони конституційних цивільних та трудових прав.

У разі зміни умов договору змінюються договірні зобов'язання, які впливають із договору і стосуються цих умов. Зміна договірних зобов'язань відбувається тому, що договір є підставою для виникнення зобов'язання, і зміна умов договору автоматично спричинює зміну договірного зобов'язання або його частини. В частині договору, що не зазнала змін, договірні зобов'язання залишаються чинними.

Ч. 1 ст. 653 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) [8] не передбачає вичерпного переліку умов, що можуть змінюватися. Таке формулювання ч. 1 ст. 653 ЦК України дає підстави висловити тезу про розширення бази принципу свободи договору.

Натомість, Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП України) взагалі не містить окремої статті щодо правових наслідків зміни або розірвання трудового договору, визначаючи лише можливість переведення на іншу роботу та зміну істотних умов праці (ст.ст. 32–34 КЗпП України) та підстави припинення трудового договору (ст. 36 КЗпП України). Такий законодавчий підхід загострює проблему захисту конституційних трудових прав працівника у разі зміни або розірвання трудового договору.

Не можна обійти увагою і той факт, що ст. 653 ЦК України, ст.ст. 32, 38 КЗпП України [9] не розкривають сутності самого моменту зміни або розірвання договору, а вказують лише на наслідки його зміни або розірвання (зазначені вище норми ЦК України) чи на підстави та процедуру їх реалізації (зазначені вище норми КЗпП України).

В разі розірвання договору договірні зобов'язання, які впливають із нього, стають не чинними. З моменту розірвання договору сторони позбавляються як права вимоги, так і обов'язку, які мали місце за наявності договору.

Разом з тим, якщо підставою для зміни або розірвання договору

була згода сторін, то договірне зобов'язання змінюється або припиняється з моменту укладення відповідного правочину про зміну або розірвання договору. Умови правочину про зміну або розірвання договору можуть передбачати інший момент настання зміни або розірвання договору. Момент зміни або розірвання договору може бути також обумовлений характером його змін. За юридичною природою правочин щодо зміни або розірвання договору є договором, а тому до цивільних правовідносин слід застосовувати ст. 640 ЦК України, яка визначає момент укладення договору, а до трудових правовідносин – ст. 36 КЗпП України.

Якщо зміна або розірвання договору здійснюється на підставі рішення суду, то договірне зобов'язання припиняється в момент набрання відповідним рішенням суду законної сили. Варто звернути увагу на те, що п. 7 ч. 1 ст. 36 КЗпП України взагалі не містить вказівки на будь-який момент набрання рішенням суду законної сили, а ч. 3 ст. 653 ЦК України використовує лише термін «момент» набрання законної сили рішенням суду, на відміну від ч. 5 ст. 188 Господарського кодексу України (далі – ГК). Так, ч. 5 ст. 188 ГК України теж визначає зміну або розірвання договору за рішенням суду [10]. Відповідно до зазначеної норми, якщо договір змінено або розірвано на підставі судового рішення, то моментом зміни або розірвання буде вважатися день набрання чинності рішенням суду. Зокрема, інший термін набрання чинності може бути встановлений у резолютивній частині рішення суду.

У цивільному праві зміна або розірвання договору відбувається шляхом односторонньої відмови від укладеного договору. Через те що відмова від договору є одностороннім правочином, момент зміни або розірвання договору слід визначати, враховуючи загальні правила, які застосовуються до моменту здійснення односторонніх правочинів. ЦК України не визначає загальних правил щодо моменту такого здійснення. Односторонній правочин у вигляді відмови особи від договору слід вважати вчиненим з моменту отримання контрагентом від такої особи повідомлення про відмову. Варто погодитися з твердженням про те, що у разі виникнення потреби у визначенні моменту припинення договору внаслідок відмови від нього однієї із сторін, за відсутності спеціальних положень законодавства, правильним було б застосовувати за аналогією ч. 2 ст. 782 ЦК України, яка моментом розірвання договору найму у разі відмови від нього наймодавця називає момент одержання наймачем повідомлення

наймодавця про відмову від договору [11, 163].

Існують випадки, коли за наявності укладеного договору деякі зобов'язання виконані належним чином. Враховуючи зазначене, ч. 4 ст. 653 ЦК України містить імперативну норму, де йдеться про те, що сторони, які уклали договір, позбавлені права вимагати повернення усього виконаного ними за договірним зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору. Зазначене правило не буде діяти у разі, якщо сторони визначать у договорі окремо умови та порядок повернення усього того, що було виконане ними за договірним зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору. Вказане правило також не діятиме, якщо інше передбачено законом. Слід мати на увазі, що ч. 4 ст. 653 ЦК України врегульовує тільки ті ситуації, коли договір припиняється виключно шляхом його розірвання, і не розповсюджується на інші випадки припинення чинності договору.

За загальним правилом, якщо договір було укладено у визначеній сторонами або законом формі, то і зміна або розірвання такого договору має бути здійснена у тій самій формі, що й сам договір. Це правило знаходимо у ст. 654 ЦК України, а КЗпП України не містить щодо цього чіткої вказівки. Так, якщо договір поставки вугілля було укладено у письмовій формі, то зміна умов договору (наприклад, предмета, місця, строків виконання тощо) або його розірвання теж мають бути зафіксовані у письмовій формі. Зазначене правило може зазнати деяких змін у трьох випадках.

По-перше, сторони, які уклали договір, можуть передбачити іншу форму правочину щодо зміни або розірвання такого договору. Наприклад, сторони уклали договір у простій письмовій формі, але виявили бажання змінити його умови шляхом укладення нотаріального договору щодо зміни умов основного договору. Це стає можливим на підставі ч. 4 ст. 209 ЦК України, яка дозволяє на вимогу фізичної або юридичної особи нотаріально посвідчити будь-який правочин за участі такої особи.

По-друге, форма зміни або розірвання укладеного сторонами договору може бути встановлена законом. Наприклад, купівля-продаж нерухомого майна здійснюється у нотаріальній формі. Зміна умов такого договору теж має бути здійснена у нотаріальній формі. Відповідно до п. 48 Інструкції «Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» [12], договір щодо зміни або розірвання договору, укладеного у нотаріальній формі, здійснюється шляхом укладення окре-

мого договору. Договір щодо зміни або розірвання договору додається до примірника основного договору, який зберігається в справах державної нотаріальної контори, якщо основний договір був посвідчений державним нотаріусом, а якщо він був посвідчений приватним нотаріусом – у державному нотаріальному архіві. Нотаріус під час посвідчення договору щодо зміни або розірвання договору в обов'язковому порядку робить відмітку про його зміну або розірвання, у якій на всіх примірниках основного договору зазначаються номер за реєстром та дата посвідчення договору щодо зміни або розірвання. У реєстрі нотаріальних дій, де зареєстровано основний договір, нотаріус робить запис про зміну або розірвання договору. Якщо сторони нададуть зміни або розірванню договору іншої форми, ніж визначена законом, такий правочин зазнає наслідків недодержання вимоги щодо форми правочину, зокрема, на підставі ст.ст. 218 та 219 ЦК України. Тому, з огляду на п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про визнання угод недійсними» від 28 квітня 1978 року № 3 [13], з підстав недодержання нотаріальної форми визнаються недійсними тільки правочини, які відповідно до чинного законодавства підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню, зокрема, договори довічного утримання; застави, купівлі-продажу, в тому числі в разі придбання на біржових торгах, міни або дарування житлового будинку (квартири) чи його (її) частини.

По-третє, норма ст. 654 ЦК України вказує на те, що форма зміни або розірвання договору може впливати із звичаїв ділового обороту. Застосування цієї норми можливе лише виключно в межах, що не суперечать ст. 205 ЦК України, яка чітко визначає дві форми здійснення правочину, а саме усну та письмову. Звичаї ділового обороту можуть бути застосовані сторонами у бік формалізації відносин. Тобто, уклавши договір в простій письмовій формі, правочин щодо зміни або припинення такого договору сторони можуть укласти у нотаріальній формі, враховуючи звичаї ділового обороту. Таким чином, якщо звичаї ділового обороту дозволяють іншу форму правочину щодо зміни або припинення договору, яка не передбачена законом, то вчинення сторонами такого правочину буде суперечити ст. 205 ЦК України.

Дискусійним залишається питання щодо державної реєстрації цивільного правочину щодо зміни або розірвання договору, який підлягає державній реєстрації і був таким чином зареєстрова-

ний. Не слід забувати, що з положень ст. 639 ЦК України, яка визначає форму договору, та ст. 210 ЦК України, яка встановлює правове регулювання державної реєстрації правочину, випливає, що вона, як правове явище, є публічним елементом у приватному праві і не потрапляє до правового поля, визначеного ст. 639 ЦК України. Публічний інтерес держави спрямований на захист прав учасників цивільного обороту саме шляхом встановлення порядку зміни правового режиму певних видів майна у цивільному обороті. З огляду на це, державна реєстрація правочину щодо зміни або розірвання договору є логічною і доцільною і може бути застосована за аналогією закону.

Отже, у статті було досліджено складну та багатомірну проблему правової природи наслідків та форми зміни або розірвання договору як елементів захисту і охорони конституційних цивільних та трудових прав.

В результаті дослідження зазначених питань автор дійшов таких висновків.

Момент зміни або розірвання договору в цивільному та трудовому праві може бути обумовлений характером його змін.

Норми ст. 653 ЦК України, ст.ст. 32, 38 КЗпП України не розкривають сутності самого моменту зміни або розірвання договору, а вказують лише на наслідки його зміни або розірвання (зазначені вище норми ЦК України) чи на підстави та процедуру їх здійснення (зазначені вище норми КЗпП України).

Норма п. 7 ч. 1 ст. 36 КЗпП України не містить вказівки на будь-який момент набрання рішенням суду законної сили, а ч. 3 ст. 653 ЦК України використовує лише термін «момент» набрання законної сили рішенням суду, на відміну від ч. 5 ст. 188 ГК України. Відповідно до ч. 5 ст. 188 ГК України, якщо договір змінено або розірвано на підставі судового рішення, то моментом зміни або розірвання буде вважатися день набрання чинності рішенням суду.

Звичаї ділового обороту можуть бути застосовані сторонами до форми зміни або розірвання договору в межах ст. 205 ЦК України і лише у бік формалізації відносин. Якщо звичаї ділового обороту передбачають іншу форму правочину щодо зміни або припинення договору, якої не містить закон, то вчинення сторонами такого правочину буде суперечити ст. 205 ЦК України.

З огляду на аналіз чинного законодавства та судову практику, державна реєстрація, як правове явище, є публічним елементом у приватному праві і не потрапляє до правового поля, визначеного ст. 639 ЦК України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 3-е, стереотипное. – М.: Статут, 2001. – С. 417-477.
2. Договірне право. Загальна частина: Навч. посібн. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.: за ред. О. В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 271-291.
3. Иоффе О. С. Избранные труды: В 4 т. – Т. III. Обязательственное право. – СПб.: Издательство «Юридический центр «Пресс», 2004. – С. 227-228.
4. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності: Навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і доп.. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 86-94.
5. Аномалії в цивільному праві України: Навч. – практ. посібн. / Відп. ред. Р. А. Майданик. – К.: Юстініан, 2007. – С. 329-333.
6. Лагутіна І. В. Форми захисту трудових прав працівників: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05. – Одеська національна юрид. акад. – Одеса, 2007. – 22 с.
7. Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав людини. // Вісник Академії праці МВС (науково-теоретичний журнал). – 2007. – № 2-3. – С. 58-65.
8. Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
9. Кодекс законів про працю України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.
10. Господарський кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.
11. Проблемні питання у застосуванні Цивільного і Господарського кодексів України / За ред. Яреми А. Г., Ротаня В. Г. – К.: Реферат, 2005. – С. 163.
12. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 3 березня 2004 р. № 20/5 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 10. – Ст. 639.
13. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про визнання угод недійсними» від 28 квітня 1978 р. № 3 // Юридичний вісник України. – 2001. – № 37.

УДК 347(043.2)

Вавженчук С. Я. Форма зміни або розірвання договору як елементи охорони цивільних та трудових прав

У статті автор звертає увагу на ряд аспектів правового регулювання і з'ясування окремих проблем щодо правових наслідків та форми зміни або розірвання договору. При цьому визначає елементи правових наслідків зміни або розірвання договору, приділяє увагу складній юридичній природі динаміки договірної процедури.

Ключевые слова: расторжение договора, изменение договора

Вавженчук С. Я. Форма изменения или расторжения договора как элементы охраны гражданских и трудовых прав

В статье автор обращает внимание на ряд аспектов правового регулирования и определения отдельных проблем касательно правовых последствий и формы изменения или расторжения договора. При этом выясняет элементы правовых последствий изменения или расторжения договора, уделяет внимание сложной юридической природе динамики договорного процесса.

Ключові слова: розірвання договору, зміна договору.

Sergiy Y. Vavzhenchuk. The form of modification or termination of contract, as the elements of protection of civil and labour rights

The article analyzes a series of aspects of legal regulation and individual issues of legal effects and forms of contract's modification or termination. It defines the elements of the legal effect of modifying or terminating a contract, pays attention to the difficult legal nature of contract negotiation.

Keywords: termination of contract; modification of contract

ОГОЛОШЕННЯ

- 13-14 травня в м. Києві проходить засідання Міжнародної науково-експертної ради адвокатури (МНЕРА).
- 20 травня в м. Києві відбудеться Міжнародна конференція «Проблеми юридичної кваліфікації (теорія і практика застосування)».
- 28-29 травня Асоціація процесуалістів України, Харківський економіко-правовий університет та Академія адвокатури України проводять у м. Харкові Міжнародну науково-практичну конференцію «Міжнародні стандарти прав людини та проблеми їх реалізації в кримінально-процесуальному законодавстві країн СНД».
- 4-5 червня Спілка адвокатів України проводить в м. Одесі щорічні Адвокатські дискусії, майстер-класи відомих адвокатів, тренінги в Школі молодих адвокатів.
- 24 червня в Академії адвокатури України відбудеться Міжнародна конференція «Проблеми реформування судустрою в Україні».
- Оголошено конкурс на участь в Програмі підготовки адвокатів з питань застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та порядку звернення до Європейського Суду з прав людини. Програма передбачає чотиримісячне дистанційне навчання під керівництвом провідних зарубіжних спеціалістів в галузі прав людини, тижневе практичне навчання в м. Страсбурзі з подальшим навчанням та застосуванням отриманих знань та навичок.

За довідками звертатися до Спілки адвокатів України, та Академії адвокатури України.
Інформація – на сайтах: sau.org.ua, aau.edu.ua